

SAULĖ PUČILIAUSKAITĖ

Kauno technologijos universitetas

KĄ KANTAS IR WITTGENSTEINAS MUMS NORI PASAKYTI APIE RELIGIJĄ

What Kant and Wittgenstein have to Say to us about Religion

SUMMARY

The article presents a comparative analysis of Kant's and Wittgenstein's views on religion. In spite of evident differences between their lifestyle and philosophy, both philosophers stress the importance of the moral or "good" life, and think little of the importance of rituals. However, Wittgenstein seems to appear closer to the common notion of religious life, as his attitude to religion, to God, stems from his personal experience of life, which is expressed not in his thoughts, but in invocations.

But there is one feature which unites their thought in one direction. Namely, when they try to express their thoughts *about* religion, they speak from *outside* it, *not* from inside. Perhaps philosophy cannot do as much as that. Therefore, it will never exhaust the meaning of religion, as it appears to religious people, who do not "have views on religion", but live *in* it and direct their lives according to it.

*Pasaulyje – ne viena išmintis, ir kiekviena jų būtina;
nieko blogo, kad jos keičia viena kitą.*

M. Yourcenar

1. KAŽKAS PANAŠAUS Į PATEISINANTĮ PAGRINDIMĄ

Mąstyti iškart apie du filosofus yra įpareigojantis dalykas. Kai šie filosofai kiekvienas atskirai yra ir didieji programiniai filosofai, uždavinys tampa dar

sunkesnis. O turint omenyje, kad jie skiriasi tiek savo gyvenamuoju metu, tiek savo filosofijos kryptimi, tiek kalba, galų gale ir savo gyvenimo būdu, uždavi-

RAKTAŽODŽIAI: religija, moralė, Dievas, santykis, kreipinys, sekmadienio problema, geras gyvenimas.

KEY WORDS: religion, morality, God, relation, invocation, Sunday problem, good life.

nys gali pasirodyti išgalvota arba tiesiog mokyklinė „palyginimo“ pastanga. Štai *taip* galima žvelgti į Kantą ir Wittgensteiną: į du portretus su jų „filosofijos“ aprašymais solidžiam filosofijos istorijos veikale arba – tegul ir pasaulinio masto – enciklopedijoje.

Ir kas gi maždaug būtų ten rašoma? Žinoma, tai, kad Kantas yra didysis pažinimo filosofas, transcendentalinės filosofijos ir jos metodo kūrėjas, „kopernikiškojo posūkio“ išradėjas, be galo didžiavęsis savo kategorijų lentele¹. Kartais – jei pristatančiojo skyrelio autorius turi humoro jausmą – yra paminima, kad taip kaip kategorijų lentele ar netgi labiau Kantas didžiavosi savo garstyčių padažo receptu. (Čia skaitytojas gali miglotai prisiminti savo išsilavinusio istorijos mokytojo ar pirmojo filosofijos dėstytojo pasakojimą apie nepaprastą Kanto punktualumą – esą jo pasivaikščiojimo metu kaimynai tikrindavo savo laikrodžius. Niūri XVIII amžiaus prūsiška realybė). O Wittgensteinas – tai žino visi – yra didysis kalbos filosofas, kuris taip pat yra ir svarbiausia „lingvistinio posūkio“ filosofijoje ašis. Keistas dalykas: žinynai rašo, kad jis buvo savotiškai pasidalijęs į du asmenis – vienas jaunystėje parašė vieną genialią knygą, kitas – antroje gyvenimo pusėje kitą. Ir dar žinynai kartais pamini savotišką jo aurą – esą jis buvęs ekscentrikas. Tai skaitytoją skatina pasidomėti jo asmeniu truputį daugiau ir paskaityti kokią nors biografinę knygą. (Kanto asmuo tokiam veiksmui paprastai nepaskatina – galimus skaitytojus atbaido niūrus prūsiškos kasdienybės vaizdas. Ir jie nesuklys-

ta – Kanto biografiją sudaro jo mokslinių veikalų, universitetinių pareigų ir laipsnių paskyrimo datos. Yra ir jo mirties data, bet ji nelabai kuo skiriasi nuo kitų skaičių. Merginas dar gali suintriguoti, kodėl jis vis dėlto nevedė, bet susipažinę su Kanto dienotvarke jos paprastai supranta, kad nenorėtų už jo tekėti). Taigi skaitytojas atsiverčia Wittgensteino biografiją ir – kadangi mėgsta populiarius ir pamokomus kūrinius – nejučia prisimena ankstyvoje jaunystėje skaityto A. Dumas žodžius, kuriuos pajunta noris paskirti pagrindiniam Wittgensteino biografijos herojui, t. y. jam pačiam: „Jūsų gyvenimas panašus į romaną, bet aukštuomenė, kuri dievina romanus geltonais viršeliais, su keistu nepasitikėjimu žiūri į romanus, kuriuos gyvenimas aptraukia gyva oda, nors ji būtų ir paausuota, kaip jūsų“². Kai kurios biografijos sako, kad Wittgensteino gyvenime būta ir „geltonų viršelių“, ir – kas truputį erzintų skandalų mėgėjus – kančios dėl jų. Nuosaikesnės pamini, kad jis buvo išgilingęs į save, keistas, judantis tik savo paties trajektorija ir varginantis save begaline introspekcija. Na, o šiaip jau jis nebuvo „akademiniškas žmogus“, dėstė su pertrūkais ir tik savas mintis, mokėsi aviakonstrukcijos, kariavo, mokėsi būti kaimo mokytoju, mokytojavo, projektavo namą, bandė jėgas skulptūroje, pats preparavo katės skeletą ir laikė jį savo kambaryje, neturėjo savo namų, II-ojo pasaulinio karo metais dirbo sanitaru, lankė savo mokinį Amerikoje, kartas nuo karto atsiskyrėliškai gyvendavo Norvegijoje, o gyvenimo pabaigoje – Airijoje, galiausiai mi-

rė būdamas šešiasdešimt dviejų metų savo mokinės namuose ir prieš mirtį pasakė: „Sagen Sie ihnen, daß ich ein wundervolles Leben gehabt habe!“³ („Pasakykite jiems, kad aš gyvenau nuostabų gyvenimą!“). Taip. Vienam gyvenimui tai jau šis tas, pagalvotų mūsų skaitytojas. Ir jam, šitam skaitytojui, susiformuotų kiek miglota mintis, *kokie skirtingi gali būti filosofai*. Pirmojo gyvenimo datos – universiteto ataskaitų knygoje, antrojo – jo odoje. Beveik visi Wittgensteino veikalai išleisti po jo mirties, dienos šviesą jam gyvam esant išvydo tik du ankstyvieji. *Kur tuomet yra filosofo gyvenimo esmė?* – susimąstytų mūsų skaitytojas, – *knygoje ar biografijoje?* Galbūt skaitytoją kiek sutrikdytų šis jam atėjęs į galvą klausimas, visai netikėtai pasirodęs kažkoks *gilus*. Supratęs, kad staugiai į tokį klausimą neatsakys, skaitytojas tam kartui nusiramintų pagalvojęs, kad, šiaip ar taip, apie jų filosofiją – jų

mintis – mes *vis dėlto* sužinome iš *knygų*, nes be šių knygų jie nebūtų didieji filosofai. Tačiau keletas išskaitytų biografijos detalių jį verstų susimąstyti, kad jie buvo ne tik filosofai. Jie buvo žmonės. Ir kartais jie ir mąstydamo *kaip žmonės*.

Būtent čia, brangūs filosofijos žinovai ir filosofinių enciklopedijų sklaidytojai, mes ir išvelgiame tam tikrą Kanto ir Wittgensteino giminingumą (leiskite paibaigti – mes *žinome*, kad visi filosofai buvo žmonės *animal rationale* prasme). Kartais – o čia mes turime omenyje vieną ypatingą temą – ir Kantas, ir Wittgensteinas mąsto, sakytum, atidėję į šalį savo garbiają chrestomatinio filosofo aureolę, ir tai atsitinka srityje, kuri (sutikime) nepripažįsta „nei žydo, nei graiko“, nei didelio filosofo, nei mažo žmogaus. Šioje srityje visi yra tik žmonės. Ši sritis yra religija. Todėl mes ir norėtume aptarti Kanto ir Wittgensteino pozicijas religijos klausimu.

2. IŠEITIES TAŠKAS

Kitaip nei Kantas, kuris savo pažiūras į religiją išdėstė atskirame veikalė *Religija vien tik proto ribose*, Wittgensteinas tokio veikalo nesukūrė. Jis tik kartais užsirašydavo tam tikras mintis – šis klausimas, kaip justis iš mintis perteikiančių sakinių intonacijos, jam rūpėjo asmeniškai. Tačiau ir Kantas, kai gerai išgylini į veikalą, regis, nagrinėja jam pačiam aktualų dalyką. Kas gi slypi po šio klausimo pavadinimu? Nepainiokime šios problemos su Dievo buvimo problema – šie klausimai turėtų būti atskirti nuo pat pradžių. Religijos klausim

mas Dievo buvimo klausimo nekelia – jis Dievą *presuponuoja*. Todėl pagrindinis religijos filosofijos klausimas turėtų būti toks: *koks turėtų būti žmogaus santykis su Dievu, t.y. religija?* Todėl čia nekyla ir klausimas, koks tas Dievas, kurį Kantas ir Wittgensteinas turi mintyje – „filosofų Dievas“ ar „Abraomo ir Izaoko Dievas“. Visai konkrečiai galima pasakyti, kad Kantas ir Wittgensteinas religijos sąvoką mąsto maždaug kaip tą, kurią nekritiškai⁴ – be teologinės sofistiki (acij)os – pateikia paprastų žmonių sąmonė, o tai mūsų aplinkoje yra susiję su krikšč

čionybės tradicija. Paprasti žmonės, kaip žinia, nėra Rašto žinovai, ir jiems religija nėra doktrinų žinojimas. Kaip tuomet įvardyti tai, kam Kantas ir Wittgensteinas taiko religijos sąvoką? Remiantis užuomina apie nekritišką sąmonę, mes pasakytume taip: tai, ką Kantas ir Wittgensteinas vadina religija, yra tam tikras *pasaulio paveikslas*. Šiame paveiksle ir turėtų būti pavaizduota (panašiai kaip XV–XVI a. Nyderlandų tapyboje), kaip turi gyventi žmogus turint omenyje, kad yra Dievas. Dievo sąvoka čia neturėtų būti hipostazuojama, o suvokiama natūraliai, kaip įprasta eiliniam XVIII ar XX

a. europiečiui. Štai tokią religijos sampratą mes ir laikytume bendru Kanto ir Wittgensteino pažiūrų į religiją nagrinėjimo tašku.

Mūsų nagrinėjimo planas bus toks: pirmiausia aptarsime pagrindines Kanto mintis, po to pakomentuosime kai kurias Wittgensteino pastabas, paieškosime bendrumų ir skirtumų, po to pabandysime priėti prie problemos esmės. Mūsų komentarai bus ne teologinio pobūdžio, bet plauks iš to, kas vadinama „paprastu žmogaus protu“ (...o siekti na siekiamybe!...– tyliai sušuktų pats sau gilus ir paslaptingas žmogus).

3. KAS KANTUI YRA RELIGIJA

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Kantui religijos problema neturėtų kilti: *Grynojo proto kritikoje* jis siekė „pašalinti visas nepagrįstas pretenzijas (...) remdamasis amžiniais ir nekintamais proto dėsniais“⁵, o to pašalinimo pasekmė yra tai, kad tampa neįmanoma spekuliatyviai kalbėti apie „Dievą, laisvę ir nemirtingumą“, kadangi, siekdamas pateikti transcendentines žinias „protas turi naudotis tokiais pagrindiniais teiginiais, kurie, iš tikrųjų būdami pakankami tik galimo patyrimo objektams, jei jie vis dėlto taikomi tam, kas negali būti patyrimo objektas, tai iš tikrųjų jį visada pavėrcia reiškiniu, ir šitaip bet kokią grynojo proto praktinį išplėtimą paskelbia esant negalima“⁶. Kaip tai paaiškinti paprastai? Protas, sako mums Kantas, gali apsiriboti tik patyrimo objektų pažinimu ir tik patyrimo objektų srityje gali pretenduoti į *žinojimą*. Vadinasi,

mes negalime pretenduoti į tokį Dievo pažinimą ir mokslinį tokio pažinimo statusą, koks būdingas gamtos mokslams. Iš to kyla ir garsioji Kanto frazė: „teko pašalinti žinojimą, kad išlaisvinčiau vietą tikėjimui (...)“⁷. Apie Dievą, sielą ir nemirtingumą mes nieko negalime *žinoti*; šiais dalykais mes galime tik *tikėti*.

Vėliau, *Praktinio proto kritikoje*, Kantas sušunka: „Tie, kurie giriasi tokiu didžiu pažinimu, turėtų ne slėpti jį, bet pateikti viešam patikrinimui ir aukštam įvertinimui. Jie nori įrodyti – gerai! Tegu įrodo, ir kritika prie jų, kaip nugalėtojų, kojų sudeda visus savo ginklus“⁸. Tačiau tokio *įrodymo* Kantui niekas nepateikė, ir jis „ėmėsi ginklo“, kad „Dievo, laisvės ir nemirtingumo“ sąvokos būtų aptinkamos tik „moraliniame proto taikyme“⁹. Vadinasi, apie Dievą, laisvę ir nemirtingumą galima kalbėti tik moralinėje – žmogaus

veiksmų, jų motyvų ir intencijų – plotmėje, tačiau iš šių dalykų negalime daryti pažinimo objektų.

Šioje vietoje gali kilti klausimas, kaip minėtieji dalykai funkcionuoja „moraliniame proto taikyme“. Kanto atsakymas yra toks – tai yra *postulatai*¹⁰. O šie *postulatai* išplaukia iš tam tikrų *sąlygų* ir *prielaidų*.

Nesunku pastebėti, kad postulatą yra toks dalykas, kuris galioja daugiau *mąstymui*, o ne gyvenimui. Postulatas – tai, ką postuluoju, t.y. savavališkai teigiame (pavyzdžiui, tam, kad mūsų mąstyme būtų tvarka). Netgi pačiam mąstymui jis ne visuomet būtinas. Tuo tarpu religijoje Dievas yra ne postulatą, o tikrovė. Todėl ir pats Kantas suvokia, kad jo mokymas apie moralę gali būti siejamas su minėtais postulatais, tačiau pati moralė gali apsieiti ir be jų. Moralei pakanka vien tik moralės dėsnių – galima elgtis moraliai (ir tai yra Kanto mokymo esmė), nesiejant to su trimis minėtomis sąvokomis – „Dievu, laisve ir nemirtinumu“. Štai kodėl grynųjų proto akiraityje religijos problematika yra nebūtina.

Bet ar iš tikrųjų yra taip? Jau pirmoje *Religijos vien tik proto ribose* pirmojo leidimo *Pratarmės* pastraipoje Kantas pareiškia, kad „pačiai moralei (...) visai nereikalinga religija – grynųjų praktinio proto dėka ji pati sau pakankama“¹¹. Tai lyg siūlytų mintį, kad religija nėra būtina kaip moralės galimybės sąlyga ar pagrindžiantis pamatas. Moralė yra pati sau pakankama, nes ją laiduoja grynasis praktinis protas, kuris pats iš savęs nurodo, pavyzdžiui, pareigos atlikimo būtinumą arba teisingo elgesio taisyklę.

Žmoguje esantis moralės dėsnis nurodo, kokia turėtų būti jo gyvenimo praktika. Teoriškai viskas yra lyg ir taip, ir daugelis žmonių sutiktų, kad religija ir moralė yra nesusijusios¹². Tad kodėl Kantui vis dėlto parūpo religijos problema, jeigu puikiausiai galima būtų atsieiti ir be jos?

Žinia, savo naująjį metodą Kantas taikė daugeliui sričių, pavyzdžiui, mąstydamas apie estetiką ir teisę. Tačiau manyti, kad apie religiją jis sumanė parašyti todėl, kad ji „vis dėlto egzistuoja“ ir „būtų galima ją aptarti iš mūsų pozicijos“, būtų netikslu, ir Kantas (kuris, kaip matysime kiek vėliau, buvo gudrus, bet drauge ir sąžiningas filosofas), negalėjo nepastebėti, kad filosofinį moralės aptarimą nuo religijos problemos atskirti yra *sunku*. Kodėl?

Jau *Praktinio proto kritikoje* jis priverttas pripažinti, kad „moralės dėsnis per aukščiausiojo gėrio, kaip grynųjų praktinio proto objekto ir galutinio tikslo, sąvoką veda prie religijos, t. y. prie visų pareigų, kaip dieviškųjų priesakų, pažinimo (...)“¹³. Tai gi iš šios pastabos sektų ne tai, kad religija turėtų pagrįsti moralę, o moralė plauktų iš religijos, bet atvirkščiai – moralė veda prie religijos. Kanto išvalga slepia maždaug tokią schemą: moralės esmė yra ta, kad aš turiu elgtis pagal moralės dėsnių; elgesys pagal moralės dėsnių yra pareiga; vadinasi, elgesys pagal moralės dėsnių – pareigos vykdymas – yra geras elgesio būdas. Grynai moralistinis samprotavimas tuo ir pasibaigtų, tačiau sąžiningam ir kiek nuoseklesniam mąstytojui iškiltų klausimas, kodėl turiu taip elgtis, t.y. atlikti pareigą – paklusti mo-

ralės dėsniui. Tiesa, kad pareigą pagrindžia moralės dėsnis, bet kas pagrindžia moralės dėsni? Dėsnis pats savaime gali būti laikomas tam tikra duotybe, bet tai veda prie problemos, o ne prie jos sprendimo. Galima kažką pagrįsti dėsniais, bet bet koks dėsnis – prisiminkime, kad ir gamtos dėsnių formules – yra tam tikros dalykų padėties išraiška, bet ne pati padėtis. Tad kyla klausimas, *ką išreiškia* moralės dėsnis? (Juk dėsnis yra tik forma, o ne substancija).

Cituoto sakinio tąsa *Praktinio proto kritikoje* sako, kad žmogus (čia vadinamas „laisva valia pačia savaime“) turi savyje tam tikras nuorodas (čia vadinamas „esminiais dėsniais“), kurias betgi „reikia laikyti aukščiausios esybės priesakais“ (ką galima išversti kaip „Dievo valią“)¹⁴. Pareiga pati savęs nepagrindžia – tai, kad reikia atlikti kažką todėl, kad reikia, yra tautologija. O pasakymas „tokia Dievo valia“ jau yra paaiškinimas. Galimas ir kito pobūdžio samprotavimas šiuo klausimu: atlikdamas poelgį, aš turiu elgtis gerai, o elgdamasis gerai, aš savo objektu turiu padaryti aukščiausiąjį gėrį, nes tik pagal jį yra matuojamas mano poelgio gėris¹⁵. Aukščiausiojo gėrio sąvoka Kantui čia sutampa su aukščiausiosios esybės sąvoka. Kas gi iš viso to seka? Ogi tai, jog Kantas pastebi, kad moralė, nors *ir galima mąstyti* atskirai nuo religijos, reikalaujama savo pagrindimo religijos apeiti negali. Galima mąstyti moralę be religijos, bet ją *paaikškinti* Kanto filosofijos kontekste – filosofijos, kuri pripažįsta kažką esant ir žmogaus viduje, o ne vien pagarsėjusius „susitarimus“ ar „konvencijas“ – yra sunku.

Šios problemos *Praktinio proto kritikoje* Kantas iki galo neišsprendė, kadangi (tai aišku iš apibrėžimo) religija nėra vien tik grynojo praktinio proto reikalas, ir jos sąvoka reikalauja kažko daugiau. Pasakęs (ar veikiau parašęs), kad moralė veda į religiją, nes religija gali ją paaiškinti, o ji pati savęs paaikškinti negali, Kantas yra savotiškai priverstas nusakyti grynojo praktinio proto santykį su religija – kas atsitinka su religija, kai į ją pradedama žvelgti iš grynojo proto pozicijų, t.y. iš pozicijų, kuriose jau yra pažįstamas toks judesys kaip *kritika*. Religijos sąvoka *Religijoje vien tik proto ribose* yra įprasta ir savavališkai neapibrėžiama. Praktinio proto problemos, susijusios su morale, šiame veikale nedetalizuojamos. Kantas teigia: „norint suprasti šio kūrinio esminį turinį, reikia tik įprastinės moralės (...) o pats dalykas glūdi ir lengvai suprantamas populiariuose pamokymuose vaikams arba pamoksle, nors čia jis pasakytas kitais žodžiais“¹⁶. Mes pabandysime pateikti savotišką Kanto kalbėjimo stiliaus vertimą „populiarių pamokymų vaikams“ stiliumi.

3.1. Kaip Kantas suprato žmogų

Atrodo, kad pagrindinė Kanto problema apibūdinant žmogų (jis vartoja švietėjišką „žmogaus prigimties“ sąvoką – švietėjišką ta prasme, kad Apšvietos mąstytojai siekė sukurti „žmogaus prigimties mokslą“¹⁷) yra pateikti patenkinamą sprendimą, „geras“ jis iš prigimties ar „blogas“. Iš čia kyla ir antroji problema – kaip nustatyti, kur žmoguje slypi blogio šaltinis. Pažymėtina, kad

žmoguje, kaip gamtinėje būtybėje, nėra blogio – natūralūs potraukiai patys savaime nėra blogi: „j u s l u m e glūdi per mažai, kad nurodytume to, kas žmoguje moraliai bloga, priešastį“¹⁸. Vadinasi, blogio galimybė glūdi toje žmogaus savybėje, kuri (paradoksalu) iškelia žmogų iš kitų gamtinių būtybių, t.y. jo *laisvėje*. Laisvė čia suprantama kaip galimybė pasirinkti gerą ar blogą maksimą – visuotinę elgesio taisyklę. Gera maksima yra ta, kuri sutinka su moralės dėsniu, o bloga ta, kuri skatina elgtis jam priešingai. Taigi, gauname keistą ir vėl paradokšalią išvadą, kad žmogus yra blogas todėl, kad yra moralus arba todėl, kad gali būti geras.

Kantas aiškiai supranta sunkumus, su kuriais susiduria siekis pateikti viena-reikšmišką atsakymą „geras“ ar „blogas“. Norint pasisakyti antrosios nuomonės naudai, „tenka klausytis ilgos ir monotoniškos kaltinimų žmonijai litanijos“¹⁹. Pirmosios nuomonės palaikymas turės stoti akistaton su faktu, kad žmoguje yra vadinamasis „a s m e n y b ė s įgymis“, arba „pagarbos moralės dėsniui, k a i p s a v a i m e p a k a n k a m a i s a v o v a l i o s p a s k a t a i, imlumas“²⁰, kas reikštų, kad žmogui iš prigimties būdinga visiškai nesavanaudiškos jo poelgių motyvacijos galimybė. Tačiau tarti, kad žmogus iš prigimties yra ir viena, ir kita, Kanto suprantamam dorovės mokslui negalima: vidurys tarp gėrio ir blogio yra ne indiferencija, bet ne-gėris, t.y. blogis – taip mano Kanto giriami rigoristai. Tokioje situacijoje Kantas pripažįsta, kad žmoguje tikrai neabejotinai yra prigimtinis polinkis į blogį, t. y. polinkis sąmo-

ningai ir laisvai pasirinkti elgesio taisyklę, prieštaraujančią moralės dėsniui. Norėtusi paklausti, *iš kur* atsiranda šis polinkis (nes tai, ką turime iki šiol, yra ne paaiškinimas, o tik konstatacija).

Mūsų manymu, čia prieinama įdomiausia ir svarbiausia tyrimo vieta. Kantas pripažįsta, kad jis *nežino*. Klausimas čia formuluojamas maždaug taip: kodėl žmogus laisvai pasirenka blogį, t. y. blogą maksimą? Šį klausimą Kantas formuluoja kaip klausimą apie poelgio *pagrindą* arba „laisvės taikymo apskritai subjektyvų pagrindą“²¹. „Populiarių pamokymų vaikams“ stiliumi Kantas sako štai ką: mes klausiamo apie pagrindą, kuriuo kiekvienas žmogus pats pasirenka gerą arba blogą maksimą – elgesio taisyklę. Tačiau šio pasirinkimo esmė yra laisvė, vadinasi, šis pagrindas yra laisvas – tai nėra „gamtinė paskata“. Kadangi šis pagrindas yra laisvas, jį Kantas taip pat pavadina maksima – juk jį yra laisvai pasirenkamas dalykas. Taigi mes maksimą turime pagrįsti kita maksima, kuri pati reikalauja atramos, o jos atrama (kadangi pasirinkimas yra laisvas) vėl yra maksima, kuri pati reikalauja atramos. Štai taip mes pajuntame patekę į tai, kas filosofijoje vadinama „begaliniu regresu“, o tai jau yra filosofinė nelaimė. Šio tyrimo pamoka yra tokia: mes negalime aptikti jokio laisvės pagrindo. Pateikti kieno nors pagrindą reiškia dalyką paaiškinti. Vadinasi, mes negalime paaiškinti laisvės. Kadangi laisvė, Kanto manymu, yra žmogaus prigimties esmė, kuri sudaro jo žmogiškumą (ir kurios išraiška yra laikytis arba nesilaikyti moralės dėsnio), tai reišk-

čia, jog žmogaus prigimtis filosofijai yra paslaptis, ir kad galiausiai filosofija gali tik aiškinti ar „skiemenuoti“ žmogaus prigimties *manifestacijas* (tai ir yra pasirinkimas gero arba blogo), bet ne pačią šią prigimtį.

Kantas nenurimsta: išsekus filosofinio tyrimo galimybėms, jis pasuka netikėta ir jau patyrimo nedeterminuota linkme – prie Šventojo Rašto skaitymų. Judesys labai simptomiškas ir pamokomas; mes tarytum pamatome, kur baigiasi filosofijos ribos, ir filosofas griebiasi Šventos Knygos. Filosofija negali paaiškinti žmogaus arba įminti jo būties paslapties, užtat religija kažką pasako mums visiems.

Komentuodamas Šventojo Rašto vietą apie žmogaus sugundymą Kantas padaro išvadą, kad prigimtinis įgymis žmoguje vis dėlto yra gėrio, o ne blogio, nes prigimtinė žmogaus būklė buvo nekaltybė: „pradinis įgymis yra gėrio įgymis (...); vadinasi, nežinoma jokios suprantamos priežasties, dėl kurios pirmiausia mummyse galėjo atsirasti moralinis blogis“²². Kadangi proto jėgos ir čia pasirodo per silpnos, Kantas ir toliau komentuoja Šventąjį Raštą: „Ši nesuprantamumą kartu su išsamesniu mūsų giminės piktavališkumo apibrėžimu Raštas istoriniame pasakojime nusako tuo, kad jis blogį pateikia, tiesa, pasaulio pradžioje, tačiau dar ne žmoguje bet d v a s i o j e, kurios paskirtis iš pradžių didingesnė. Vadinasi, tuo viso blogio apskritai pirmoji pradžia pateikta kaip mums nesuprantama (nes iš kur toje dvasioje blogis!), o žmogus krinta į blogį tik gundomas, taigi jis pagedęs ne nuo pagrindo

(net pagal pirmąjį gėrio įgymį), jis dar pajėgiantis pagerėti, priešingai suvedžiojančiai dvasiai, t.y. tokiai esybei, kurios kaltė sumažėja, nes jai negalima priskirti kūniško gundymo; ir taip žmogui, kuris, nepaisant pagadintos širdies, vis dar turi gerą valią, lieka viltis grįžti į gėrį, nuo kurio jis nukrypo“²³.

Šiuos komentarus mes ir laikome pagrindine kantiškojo „žmogaus prigimties mokslo“ teze. Jie nesiremia vien tik patyrimu, bet Šventojo Rašto perskaitymu (judesys, kiek pažįstamas iš graikų filosofijos, kai Platonas, išsekus žmogiškajai išminčiai, pradeda pasakoti mitą). Tai, ką Kantas čia pasako savo sunkiu ir tarsi-moksliniu stiliumi, žino jau pirmųjų klasių mokinukai: žmogus iš prigimties buvo geras, tik jį sugundė piktoji dvasia (blogio personifikacija), ir taip žmogus tapo linkęs blogai elgtis (t.y. nusidėti, pažeisti moralės dėsni), tačiau jame slypi galia pasitaisyti. Nieko daugiau, be painesnių šio teiginio komplikacijų, Kanto „žmogaus prigimties mokslas“ nepasako. Religija tampa pagrindiniu „žmogaus prigimties mokslo“ šaltiniu.

(Pastaba 1: Kanto pateikti Šventojo Rašto komentarai sako, kad blogis nėra tam tikra savybė, bet substancionali jėga („dvasia“), kurios prigimtis žmogui nesuprantama. Žmogaus „slapta sutartis“ (Kanto terminas) su šia dvasia vis dėlto lieka mišlė).

(Pastaba 2: tikriausiai netikėsime teiginiu, kad Apšvietos teoretikai siekė mąstyti be religijos pagalbos; o jeigu ir teigsime, nesakysime, kad jiems tai pavyko).

3.2. Kaip žmogus turi gyventi pasaulyje

Yra du šio klausimo aspektai: kaip žmogus – kurio „prigimties багаžą“ ką tik truputį nusakėme – turi *toku atveju* gyventi pats su savimi, ir kaip žmogus turi gyventi su kitais.

Žmogaus situacija šiame pasaulyje yra gana kebli. Užuoat ramiai sau gyvenęs pagal savo nuosavą supratimą, jis kažkodėl atsiduria kryžminėje dviejų principų ugnyje: šie principai yra „geras“ ir „blogas“, vienas veda į dangų, kitas į pragarą be jokių tarpinių instancijų. Negana to, šie principai veikia kaip du asmenys, besigalynėjantys vienas su kitu dėl valdžios žmogui. Todėl „gyventi pačiam su savimi“ žmogui anaiptol nėra taip paprasta, kadangi faktiškai jis niekada nebūna vienas: jame esantį moralės dėsni visuomet lydi *pagunda*. Būtent todėl jis „visada turi būti pasirengęs kovai“²⁴. Šios kovos turinys (arba *dėl ko* jina turi vykti) yra žmogaus moralinis tobulėjimas siekiant atkurti žmoguje pradinį gėrio įgymį. Jo atkūrimas kyla iš pastangos savo elgesį ir nuostatas nuolat kreipti moralės dėsnio laikymosi linkme. Ši žmogaus pastanga turi tam tikrą pirmavaizdį – „suasmenintą gerojo principo idėją“. Taip sudėtingai Kantas vadina Jėzų Kristų, kurį krikščionys laiko Dievo Sūnumi. Šiam asmeniui būdingas visiškas jo gyvenimo ir nuostatų sutapimas su moralės dėsniu. Būtent todėl žmogus turi juo sekti – tai reiškia ne sekimą kokiomis nors istorinėmis realijomis, bet moralinės nuostatos grynumu. Nors Kantas ir sutinka,

kad paprastam žmogui toks tobulumas yra nepasiekiamas, vis dėlto jis pripažįsta, kad ir paprastam žmogui šioje srityje yra įmanoma tam tikra pažanga, kurios rezultatas yra „geras gyvenimo būdas“. Štai to turi iš savęs reikalauti kiekvienas žmogus.

Tačiau vidinis gundytojas („asmuo, traukiantis į blogį“) nėra vienintelis kliuvinys kelyje į moralinį tobulėjimą. Antroji didžioji kliūtis, neabejotinai susijusi su pirmąja, yra *jo artimas* arba *kiti žmonės*: „Ir tam visai nereikia, kad pastarieji jau skęstų blogyje arba rodytų užkrečiančius pavyzdžius; pakanka, kad jie egzistuoja, kad jie jį supa, ir kad jie – žmonės (...)“²⁵. Tai iškalbinga ir sunkiai paaiškinama pastaba, tinkanti „žmogaus prigimties mokslo“ išvalgų sąmatui, o iš jos kyla kita mintis – žmonės turi išmokti gyventi drauge, ir gyvenimas drauge yra tikrasis moralumo išbandymas ir kelias į moralinį tobulėjimą. Būtent todėl Kantas paskelbia organizuotos gerojo principo įgyvendinimo žemėje bendruomenės arba Dievo tautos būtinybę. Šios bendruomenės tikslas yra įkurti Dangaus karalystę Žemėje, į kurios juridinius ir politinius aspektus čia nesigilinsime²⁶. Pakaks paminėti, kad ši bendrija savo esme yra etinė, t.y. siekianti suderinti individų laisves „pagal visuotinį dėsni“²⁷; tai reikėtų, kad šios bendruomenės nariai savo laisvę turėtų panaudoti gerojo principo (moralės dėsnio) įgyvendinimui taip, kad šis įgyvendinimas nesikirstų su kitų žmonių laisvėmis. Šios bendruomenės bendrabūvio pagrindą turi sudaryti religija.

3.3. Kokia turi būti religija

Paprasta prasme, religija yra ryšys su Dievu, ir Kanto koncepcijoje mes nematome jokio neatitikimo šiam apibrėžimui. Todėl reikia klausti, ne *kas yra religija*, bet *kokia ji turi būti*.

3.3.1. *Grynasis proto tikėjimas*. Kantas turi aiškų atsakymą į klausimą, kokia turi būti religija. Religijos sąvoką jis rezervuoja išimtinai moraliniam žmogaus santykiui su Dievu (*santyki* jis vadina „vidiniu“), visus kitus dalykus – apeigas, ritualus, papročius ir simbolius – jis priskiria *tikėjimo* sąvokai. Taigi religijos sąvoka yra apibrėžiama per moralę, o tikėjimo sąvoka – per istoriją. „Bažnyčios“ sąvoką jis sieja daugiausia būtent su istorinėmis apibrėžtimis, kartais ją pakeisdamas „statutinės religijos“ sąvoka.

Pagrindinė Kanto mintis yra ta, kad santykiui su Dievu svarbiausia yra su moraline nuostata laikytis moralės dėsnio: tai yra viskas, ko Dievas iš žmogaus reikalauja. („Grynąja proto religija“ tai vadinama todėl, kad moralės dėsnis slypi prote. Pabrėždamas šį dalyką, Kantas nori atsiriboti nuo *j a u s m ū*, kaip religinį santykį determinuojančio veiksnio. Kanto nepasitikėjimas jausmais aiškiai pastebimas – „tuo negali būti grindžiamas joks pažinimas“²⁸). Kadangi moralės dėsnis pats nėra istoriškai determinuotas, vadinasi, moralinis santykis sukuria *vieną teisingą* religiją, kuri gali pasitarnauti kaip savotiškas istorinių tikėjimų kritikos pagrindas.

3.3.2. *Religijos ir tikėjimo santykis*. Religija kantiškąja prasme neturi ritualų:

jos išraiška yra geras gyvenimo būdas ne tik išoriškai („legaliai“ laikantis moralės dėsnio), bet svarbiausia moraliai, stengiantis išgauti gryną savo poelgių motyvaciją. Taigi religija reikalauja ne tik išorinės *regimybės*, bet ir sąžiningos (kiek tai žmogui įmanoma) *vidujybės*. Vienintelis tikėjimas, kurio pagrindas yra religija *šia prasme*, yra krikščionybė, kadangi jos esminę mintį Kantas mato būtent moraliniame, o ne statutiniame reikalavime²⁹.

Nepaisant to, daugelis dalykų, kurie būdingi krikščionybės išorinei išraiškai arba *formai*, jam atrodo kartais nepriimtini, kartais reliatyvūs arba neesmingi, nors Kantas pripažįsta – *jeigu* jie gali pasitarnauti kaip *pagalbinė priemonė* kelyje į moralinį tobulėjimą, jie yra geri, tačiau neturi savaiminės vertės. Todėl istorinis tikėjimas Kantui yra *priemonė pasiekti* tikslui, o ne pats šis tikslas.

(Pagal Kantą, atrodo, yra įmanomas toks tikėjimo (praktiškai bet kokio) prasmės patikrinimo būdas: reikėtų atsakyti į klausimą „ar tai padarys tave (mane) moraliai geresniu?“ *Jeigu taip*, šis dalykas turi prasmę, *jeigu ne*, jis prasmės neturi. Kanto pozicija apibūdinama kaip pozicija istorinių tikėjimų kritikai iš gryojo – bet religiją *teigiančio* – proto poziciju).

3.3.3. *Kaip žmogus turi tarnauti Dievui*. Savo knygoje Kantas vartoja „Dievui mielo“ žmogaus sąvoką. Dievui mielas žmogus yra žmogus, kuris Dievui *patinka*. Ir, Kanto manymu, yra tik vienas būdas patikti Dievui: „visa, ką žmogus dar, be gero gyvenimo būdo, mano galįs nuveikti, kad taptų Dievui mielas, tē-

ra religijos iliuzija ir netikras tarnavimas Dievui³⁰. Taigi vienintelis būdas patikti Dievui yra ne kažkaip ypatingai jam tarnauti, bet tiesiog moraliai gyventi ir gerai atlikti savo pareigas. („Religijos iliuzija“ būtų bandymas ne Dievui patikti, o *įtikti* įvairiais ritualais ir apeigomis, ir šią formą suabsoliutinus traktuoti

ją kaip savaime vertingą, o ne į geresnį (moralėsni) gyvenimo būdą vedantį dalyką, t.y. traktuoti ją kaip tikslą, o ne kaip priemonę, kaip ir *turėtų* būti).

Pastaba: dekalogą Kantas siūlo traktuoti kaip moralės dėsnio išraišką. Norėtume sužinoti, ką, anot Kanto, dėtų daryti sekmadienį.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Ir kodėl gi Nietzsche iš to šaipėsi? Žr. Friedrichas Nyčė. *Anapus gėrio ir blogio*. Ateities filosofijos preliudija // Rinkiniai raštai. Vertė E. Nekrašas. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 326.
- 2 Alexandre Dumas. *Grafas Montekristas*, t. 2. Vertė O. Dabrilaitė ir E. Švelnienė. – Vilnius: Vaga, 1985, p. 180.
- 3 Ludwig Wittgenstein mit *Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* dargestellt von Kurt Wuchterl und Adolf Hübner. 9 Auflage. – Hamburg: Rowohlt Taschenbuchverlag, 1994, p. 131–132.
- 4 Kantas, tiesa, vienoje vietoje lyg ir pabando pateikti religijos apibrėžimą, bet tai, ką jis sako, ir glūdi „paprastoje religijos sampratoje“.
- 5 Imanuelis Kantas. *Grynojo proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. – Vilnius: Mintis, 1996, p. 29.
- 6 Ten pat, p. 46.
- 7 Ten pat.
- 8 Imanuelis Kantas. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. – Vilnius: Mintis, 1987, p. 17.
- 9 Ten pat.
- 10 Ten pat, p. 156.
- 11 Immanuel Kantas. *Religija vien tik proto ribose*. Vertė R. Plečkaitis. – Vilnius: Pradai, 2000, p. 19.
- 12 Filosofijoje toks ryškus nereliginas moralistas mums pažįstamas A. Camus asmenyje.
- 13 Imanuelis Kantas. *Praktinio proto kritika*, p. 153.
- 14 Ten pat, p. 153.
- 15 Žr. ten pat: „Moralės dėsnis man paliepia kiekvieno elgesio galutiniu tikslu padaryti pasaulyje galimą aukščiausiąjį gėrį“.
- 16 Immanuel Kantas. *Religija vien tik proto ribose*, p. 31.
- 17 Šios pastangos analizę randame R. G. Collingwoodo *The Idea of History*. – New York: The Clarendon Press, 1967, p. 81–85.
- 18 Immanuel Kantas. *Religija vien tik proto ribose*, p. 52.
- 19 Ten pat, p. 50.
- 20 Ten pat, p. 42–43.
- 21 Ten pat, p. 35.
- 22 Ten pat, p. 62.
- 23 Ten pat, p. 62–63.
- 24 Immanuel Kantas. *Religija vien tik proto ribose*, p. 115.
- 25 Ten pat, p. 116.
- 26 Besidomintis skaitytojas tai ras Kanto knygoje, nes mūsų aptarimui šie klausimai per platūs.
- 27 Ten pat, p. 122.
- 28 Ten pat, p. 141.
- 29 Ten pat, p. 174.
- 30 Ten pat, p. 207.

B. d.